

УДК 37.02

ОКУУЧУНУН ТААНЫП БИЛҮҮ АКТИВДҮҮЛҮГҮ

Жуманазаров К.П., И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин аспиранты,
Бишкек. Ш. Раззаков көч. 51. E-mail: k.jumanazarov@googlemail.com

Аннотация. Коомдун талаптарын канааттандыруу максатында жана практикадан келип чыккан тажрыйбаларды эске алуунун негизинде заманбап дидактика улам жаңы концепциялар,

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

99

технологиялар жана методдор менен толукталып келүүдө. Окуучулардын таанып билүү активдүүлүгү педагогиканын теориясында жана практикасында дайыма актуалдуу маселелерден болуп келген. Бул проблема боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүшүп, педагогдор окутуунун ар кандай методдорун жана формаларын иштеп чыгышып, практикага сунушташкан. Макалада окуучунун таанып билүү активдүүлүгүн калыптандыруу проблемасына арналган изилдөөлөргө талдоо жүргүзүлгөн. Активдүүлүктүн ролу тууралуу ойчулдардын сөздөрү дагы келтирилген.

Ачык сөздөр: таанып билүү процесси, окуу ишмердүүлүгү, активдүүлүк, окуучунун таанып билүү активдүүлүгү, окутуу методдору, математиканы окутуу процесси.

ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ УЧАЩИХСЯ

Жуманазаров К.П., аспирант Кыргызского государственного университета им. И.Арабаева, г. Бишкек, ул Раззакова, 51. E-mail: k.jumanazarov@googlemail.com

Аннотация. С целью удовлетворения требования общества и на основе учета опыта практики современная дидактика дополняется новыми концепциями, технологиями и методами обучения. Познавательная активность учащихся всегда была актуальной проблемой педагогической теории и практики. Педагоги проводят исследования по данной проблеме, создают новые методы и формы обучения и внедряют на практику. В статье проанализированы исследования по проблемам познавательной активности учащихся. Приведены высказывания античных мыслителей о роли активности.

Ключевые слова: процесс познания, учебная деятельность, активность, познавательная активность ученика, методы обучения, процесс обучения математике.

KNOWLEDGE ACTIVITY OF STUDENTS

Jumanazarov K.P., Graduate student of Kyrgyz State University named after I. Arabaev, Bishkek, Razzakova street 51. E-mail: k.jumanazarov@googlemail.com

Annotation. In order to meet the requirements of society and based on the experience of practice, modern didactics is supplemented by new concepts, technologies and teaching methods. The cognitive activity of students has always been an urgent problem of pedagogical theory and practice. Teachers conduct research on this problem, create new methods and forms of training and put it into practice. The article analyzes studies on the problems of cognitive activity of students. The statements of ancient thinkers about the role of activity are given.

Key words: process of cognition, educational activity, activity, cognitive activity of a student, teaching methods, process of teaching mathematics.

Киришүү. Акыркы жылдары педагогдордун кызыгуулары окутуунун активдүү формаларына жана методдорун үйрөнүүгө багытталып келүүдө. Анткени, теориялык изилдөөлөр дагы, нормативдик документтер дагы тастыктагандай, адамдын инсандык сапатын өнүктүрүүдөгү эң башкы фактор болуп, адамдардын ортосундагы практикалык ишмердүүлүк жана өз ара кызматташтык эсептелет. Практикалык ишмердүүлүк билген билимин адам турмушта максаттуу пайдалануусун талап кылат. Демек, окутуу процессинде дагы окуучунун өздөштүргөн билимдерин практикада колдоно алуу жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу маселеси алдынкы орунга коюлуп олтурат. Окутуу процессинин эффективдүүлүгү артат, эгерде:

- окуучулар окуу процессинде өзүлөрүн эркин сезишсе жана өзүнүн чогуу окуган окуучулары менен активдүү карым катнашка, кызматташтыкка бара алышса;
- өзүлөрүнүн окуу ишмердүүлүктөрүнүн абалына талдоо жүргүзүүгө жана потенциалдарын ишке ашырууга мүмкүнчүлүк ала алышса;
- турмушта жана кийинки кесиптик ишмердүүлүктөрүндө жолуга турган кырдаалдарга азыртадан эле практикалык жактан даярданууга мүмкүндүк ала алышса;
- проблемалык кырдаалдарды талдоодо жана аны чечүүнүн жолдорун иликтөөдө активдүү катышып, эгерде ката кетирсе, ал боюнча мугалимден жеке укпай, өздөрүн ишенимдүү алып жүрүшсө.

Мына ушундай окутуу орун алса, билим берүүнүн сапатын арттырууга жол ачылат. Үзгүлтүксүз билим берүүдө ийгиликке жетүүнүн башаты болуп окуучунун өздүк активдүүлүгү эсептелет [1].

Активдүүлүк түшүнүгү. Активдүүлүк түшүнүгү жалпы илимий түшүнүк катары каралат жана ал адамдын ишмердүүлүгү менен байланышта. Илимий адабияттарда ишмердүүлүк адамдын дүйнө менен активдүү карым катнашынын атайын ыкмасы деп белгиленет. Активдүү иш аракеттенүүнүн негизинде адам дүйнөнү чыгармачылык менен өзгөртө алат. Демек, адамдын ишмердүүлүгүнүн өзөгүндө активдүүлүк жатат деп айтууга болот. Активдүүлүк бардык нерсенин, анын ичинде тирүү организмдин кыймыл аракетин аныктап турат. Кыргыз педагогикасы аттуу энциклопедиялык окуу куралында активдүүлүк – бул адамдын өзүнүн муктаждыктарына, көз караштарына, максаттарына ылайык айлана-чөйрөнү өзгөртө алуу жөндөмдүүлүгү деп белгиленет [2]. Психологияда активдүүлүк тирүү организмдин ишмердүү абалы, дүйнөдөгү анын жашоо шарты деп аныкталат. Психологдор активдүүлүктүн социалдык жаратылышын баса белгилешет. Бул тууралуу ойду алгачкы жолу айткан Л.С.Выготский болгон, анын ойлору жана ырастоолору инсандын активдүүлүгү боюнча азыркы психологдор атаган түшүнүктөрдүн негизин түзгөн.

Чет элдик адабияттарда активдүүлүк менен ишмердүүлүк бир эле сөз менен айтылат, мисалы, англис тилинде «activity» сөзү ишмердүүлүк дагы, активдүүлүк деп дагы түшүндүрүлөт.

Активдүүлүк адамдын ишмердүүлүгүнүн мүнөздөмөсү, жаш муундарга билим берүү жагдайынан алып карасак, бул – окуучунун билим алуу активдүүлүгү, же окумуштуулар белгилегендей, окуучунун таанып билүү активдүүлүгү. Активдүүлүк маанилүү илимий педагогикалык маселелерден болуп эсептелет.

Активдүүлүк тууралуу ойчулдардын пикирлери. Окуучу өз алдынча, активдүү ишмердүүлүктү жүргүзүү аркылуу гана окуу материалын өздөштүрө алат. Бул ырастоонун тууралыгын антик ойчулдардан баштап, азыркы күнгө чейинки педагогдор жана изилдөөчүлөр дагы баса белгилешет. Антик грек ойчулдары окуучунун активдүүлүгүнүн мааниси тууралуу баалуу сунуштарын калтырышкан. Демокрит окуучунун акыл ой жүгүртүүсүнө басым койуу керектигин эскерткен. Ал окуучунун белгисизди таанып билүүгө үйрөнүүсүн, жана буга жоопкерчиликтүү мамиле жасоосун калыптандыруу керек деп эсептеген. Мындан, окуучунун таанып билүүгө жасаган аракетинде жана жоопкерчилигинде анын активдүүлүгү негизги орунда экенин байкайбыз. Сократтын окутуу методу, окуучу менен мугалимдин диалектикалык талаш тартыш уюштуруусу окуучунун активдүү ой жүгүртүүсүнүн негизинде гана ишке ашарын тастыктайт. Сократ окуучуга улам жаңы, оңой эле жообун таба алууга эмес, аны ойлонто турган, ойлонуунун, талдоо жүргүзүүнүн негизинде гана туура жообун түзүп ала тургандай суроолорду берип, окуучуну белгисизден белгилүүнү карай, кээде кайра белгилүүдөн белгисизди карай жетелейт. Платондун «Менон» аттуу китебинде Сократ геометрия боюнча окуучуга түшүнүктү калыптандырып жатканы кеңири баяндалган. Анын мисалынан айрым үзүндүлөрдү келтирели:

Сократ: Айтчы, бала, квадрат ушундай экенин билесиңби?

Бала: билем.

Сократ: Демек, бул квадраттын бардык жактары барабар, алар төртөө, туурабы?

Бала: Ооба.

Сократ: Ал эми борбор аркылуу өткөн сызыктар бири-бирине барабарбы?

Бала: Барабар.

Сократ: Ушундай эле башка фигура, бул фигурадан чоң, же кичине болушу мүмкүнбү?

Бала: Болушу мүмкүн [3, 588-596 бб].

Антик ойчулдардын ичинен улуу рим ойчулу Квинтилиандын сунуштары абдан баалуу. Ал жаш балдарды окутууда жарыштыруу ыкмасын колдонууга өзгөчө маани берген. Риторика боюнча сабак өтүүдө, окуучуларга чыгармалардан үзүндүлөрдү окуп берүү маанилүү деп эсептеген. Мында ал мугалимге тексттин кээ бир сөздөрүн калтырып кетүүнү, же болбосо текстти ката окууну, же болбосо текстти башка текст менен алмаштырууну сунуштаган. Окуучулар болсо, ал катачылыкты өз алдынча табышып, активдүү ой жүгүртүүнүн жана талкуулоонун негизинде талдоого алынып жаткан сүйлөмдү, же текстти туура формулировкалашы керек [4].

Улуу чех гуманисти Я.А.Коменский дагы окуучунун билим алышында анын активдүү болушуна зор маани берген. Ал «Улуу дидактика» аттуу чыгармасында окуучу чыныгы билим алышы керек, башканын ою менен эмес, өзүнүн ою менен билимге ээ болушу керек, китепти окуп, анын маанисин түшүнбөй эле жаттай бербей, ал нерсенин тамырын таба ала тургандай, чыныгы түшүнө ала тургандай жана аны пайдалана ала тургандай өзүнүн жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүсү зарыл деп баса белгилеген [5].

Окуучунун активдүүлүгүнүн мааниси зор экенин орус ойчулдары М.В. Ломоносов, Л.Н. Толстой, К.Д. Ушинский дагы белгилеп кетишкен.

Окуучунун активдүүлүгү тууралуу заманбап окумуштуулардын пикирлери. Окуучунун активдүүлүгүн арттыруунун мааниси жогору экенин С.И. Архангельский баса белгилеген. Анын ырастоосу боюнча окуп таанып билүүнү активдештирүүнүн маңызы – окутуу процессиндеги дүүлүгүү менен тормоздоого мүнөздүү болгон күрөштү туура жолго салуу. Эгерде бул күрөш дидактикалык жактан негизделген, кызыгуу, эрктик күчтөнүү жана эмоция менен кошумчаланып, тиешелүү оң жакка багытталса, анда ал активдүү жана терең ой жүгүртүүнү камсыз кылат [6].

Окуучунун окуу ишмердүүлүгүндө анын активдүүлүгүнүн ролун аныктоо боюнча советтик педагогикада Г.И. Щукина үзүрлүү эмгектенген. Баланын активдүүлүгү анын жашоо күчүнүн муктаждыгынын көрүнүшү, ошондуктан аны баланын өнүгүшүнүн өбөлгөсү катары дагы, натыйжасы катары дагы кароого болот. Окуучу окуу ишмердүүлүгүнө активдүүлүктүн ар кандай даражасында катышат деп белгилеген ал. Г.И.Щукина окуучунун активдүүлүгүндө репродуктивдүү-тууроочу, изденүүчү-аткаруучу жана чыгармачыл деңгээлдерди бөлүп көрсөткөн. Бул деңгээлдер окутуунун методдорунун классификациясы менен дал келет [7]. Атактуу советтик психолог А.Ф. Эсаулов активдүүлүктү окуучунун ой жүгүртүү ишмердүүлүгү менен байланыштырып караган. Окуу таанып билүү ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн маңызы өздөштүргөн билимди колдонуунун жолун издөөдө турат деп белгилеген ал. Бул учурда активдүүлүк окуучунун ой жүгүртүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнү камсыз кыла турган, окуучунун ой жүгүртүү деңгээлин шарттай турган болуусу зарыл [8].

Дагы бир советтик окумуштуу Т. И. Шамова окуучунун таанып билүү активдүүлүгүн башкаруунун функцияларын иштеп чыккан. Окуучунун таанып билүү активдүүлүгү анын окуу маалыматтарын ийгиликтүү кабыл алуусуна, керектүү билим-билгичтиктерди өздөштүрүүсүнө таасир этет. Демек, окуучунун таанып билүү активдүүлүгү окутуунун бирден бир башкы компоненти болуп эсептелет. Т. И. Шамова окуучунун таанып билүү активдүүлүгүнүн үч деңгээлин аныктаган: калыбына келтирүүчү, интерпретациялоочу жана чыгармачыл деңгээлдер. Биринчи деңгээл окуу материалын түшүнүүгө, эске сактоого, кайра калыбына келтирүүгө, үлгү боюнча иш аракеттерди жасоого карата болгон окуучунун аракетин билдирет. Интерпретациялоочу деңгээл өздөштүргөн билимдердин маңызын билүүгө, кабыл алынган билимдерди жаңы абалда колдонууга карата каалоосу бар экенин билдирет. Чыгармачыл деңгээл билимдер тууралуу теориялык ой жүгүртүүгө, предметтер менен кубулуштардын ортосундагы байланыштарды түшүнүүгө, проблеманы өз алдынча чечүүнүн жолдорун издөөгө карата окуучунун каалоосун билдирет [9].

Окуучунун активдүү иш аракеттеринин негизинде гана окуу материалын так, толук өздөштүрүүгө болот, деп эсептейт Кыргыз Республикасынын Эл мугалими, профессор И.Б.Бекбоев. Активдүүлүк бардык окутуу методдорунун өзөгүн түзөт [10]. Окуучулар сабак учурунда миңдеген практикалык жана акыл-эстик аракеттерди аткарышат, анын ичинен жаңы билимдерди кабыл алуу, түшүнүү, таанып билүү аракеттерин активдештирүү маанилүү деп белгилейт Э.М.Мамбеткунов [11]. Окуучунун активдүүлүгүн арттырууда окутуу технологияларынын мүмкүнчүлүктөрү жогору [12].

Активдүүлүк түшүнүгүнүн маңызын талдоо жана жалпылоо. Биз жогоруда активдүүлүк түшүнүгүнүн аныктамасы менен кошо ал боюнча ойчулдардын пикирлерин, изилдөө жүргүзгөн окумуштуулардын эмгектерин атай кеттик. Бул авторлордун дээрлик бардыгы, активдүүлүк – адамдын ишмердүүлүгүнүн өзөгүн түзөт деп белгилешет. Активдүүлүктүн булагы кайсы деген суроого окумуштуулар ар кандай көз караштан жооп беришет.

Активдүүлүктүн башаты адамдын өзүндө, анын мотивинде жана муктаждыгында деп белгилешет биринчи топтогу окумуштуулар. Адам канчалык ишмердүүлүктү жүргүзүүгө мотивдешсе, аны ишке ашырууга муктаждыгы бар болсо, ошончолук ал ишмердүүлүктү адам активдүү түрдө жүзөгө ашырат. Мындан таанып билүү активдүүлүгү инсандык касиет экенин баамдоого болот. Изилдөөчүлөрдүн экинчи тобу активдүүлүктүн булагы адамды курчап турган табигый чөйрөдө деп белгилешет. Мында алар окуучунун активдүүлүгүн стимулдоонун төмөнкүдөй факторлорун аташат:

- таанып билүү кызыгуусу;
- окуу таанып билүү ишмердүүлүгүнүн чыгармачыл мүнөзү;
- жарышуучулук;
- сабактын оюн түрүндө өтүшү.

Изилдөөчүлөрдүн үчүнчү тобу активдүүлүктүн башатын мугалимдин инсандыгы жана иштөө ыкмалары менен байланыштырышат. Окутууда активдүүлүктүн ыкмалары катары алар төмөнкүлөрдү белгилешет:

- проблемалуулук, өз ара окутуу, изилдөөчүлүк мүнөз, жекечелүүлүк, өзү окуу, өзүн өзү контролдоо;

- окуу мотивациясын өнүктүрүүгө карата шарттар;
- өзүлөрү окуп үйрөнүүгө карата каражаттар менен окуучуларды камсыз кылуу;
- окуучулардын ой жүгүртүүсүн күчөтүү.

Төртүнчү топтогу окумуштуулар окуучунун таанып билүүсүнүн активдүүлүгү окутуунун активдүү жана интерактивдүү методдорун колдонууда пайда болот деп белгилешет. Активдүү методдордун ичинен маанилүүлөрү деп программаланган окутуунун методдорун, проблемалык жана интерактивдүү окутууну аташат. Мында активдүүлүк окуучу менен мугалимдин, окуучу менен окуучунун карым катнашын камсыз кылуудан пайда болот деп айтышат. Мындай карым катнашты, баарлашууну уюштурууда мугалимдин окуучуга болгон ачык, ишенимдүү жана жароокер мамилеси маанилүү [13].

Математиканы окутуу процессинде окуучунун таанып билүү активдүүлүгүн жогорулатуу. Окуучунун активдүүлүгүн арттырууга математика предметинин ролу жогору. Математика абстракттуулуктун алкагындагы ишмердүүлүктү шарттайт. Математиканын ыкмаларын үйрөнүш үчүн окуучунун активдүү ой жүгүртүүсү талап кылынат. Математиканы окуп үйрөнүү көпчүлүк учурда математикалык эсептерге негизделген. Окуучунун активдүү ой жүгүртүүсүн камсыз кылуу үчүн мурдатан эле таанып билүү маселелери жана көнүгүүлөрү түзүлүп, окутуу процессинде колдонулуп келген. Азыркы учурда дагы, замандын жаңы шартына жараша, коомдун жаңы талаптарына жараша математикалык эсептер түзүлүп, практикада колдонулуп келүүдө [14, 15, 16]. Башталгыч класстын жана 5-6-класстардын окуучуларына турмуш менен байланышкан эсептер сунушталат, дал ушул эсептер окуучунун активдүү ой жүгүртүүсүн машыктырат. Математикалык эсептерди түзүү жана колдонуу үчүн энциклопедиядан, справочниктерден жана статистикалык китепчелерден алынган маалыматтар жардамчы боло алышат. Мындай маалыматтар окуучуларды курчап турган чөйрө менен байланыштырат, алардын кругозорлорун өстүрөт. Логикалык оюндарда окуучулар ой жыйынтыктоону түзүү менен өздөрүнүн ой жүгүртүү активдүүлүгүн жогорулатышат. Оюндар аркылуу окуучулар турмуш менен тыгыз байланышта болушат, алардын математика предметине болгон кызыгуулары артат, алар сабакты чыгармачылык менен өздөштүрүшөт.

Окуучулардын математика предметине болгон кызыгууларын арттырууга ар кандай математикалык тапшырмалар, көнүгүүлөр, табышмактар, ыр түрүндө берилген эсептер, ребустар, кроссворддор, математиканын тарыхына көз чаптыруу өзгөчө роль ойнойт.

Окуучунун математика предметине болгон кызыгуусун арттыруу мугалимсиз ишке ашпай турганын эске салуу зарыл. Мугалим канчалык окуучуларды кызыктырууга аракеттенсе, кызыктуу окуяларды айтып берсе, кызыктуу маселелерди сунуштап, аларды аткарууда математиканын кооздугун ачып бере алса, ошончолук окуучулардын таанып билүү активдүүлүгү артат, предметке болгон кызыгуусу күчөйт.

Жыйынтык. Окуучунун таанып билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү проблемасы, алардын өз алдынчалуулугун жана чыгармачылыгын арттыруу зарылдыгы педагогика илиминин бирден бир милдети болуп келген жана боло берет. Азыркы заманбап билим берүүнүн окуучунун компетенттүүлүгүн калыптандырууга болгон багыты маанилүү милдеттерди аткарууну талап кылат. Алардын ичинен эң маанилүүлөрүнөн болуп, окуучунун ишмердүүлүккө даяр болушу, турмуштук кырдаалдарды талдоодо, пайда болгон проблемаларды чечүүдө алган билимдерин туура пайдалана билүүгө үйрөтүү эсептелет. Албетте мындай жөндөмдүүлүктөр окуучуга билимдерди берүү менен эле ишке ашпайт. Окуучу өзү аракет кылганда, өзү кызыгуусу менен ишти аткарууга киришкенде гана мындай жөндөмдүүлүктөр калыптанат. Ал эми окуучунун мындай аракеттеринин ийгиликтүү ишке ашышы анын активдүүлүгүнөн көз каранды экенин унутпоо зарыл.

Адабият

1. Калдыбаев С.К. Непрерывное образование как условие развития современного общества / С.К. Калдыбаев // *Alatoo Academic Studies*. – Бишкек, 2016. – №3. – С.343-349 с
2. Кыргыз педагогикасы: Энциклопедиялык окуу куралы. – Бишкек: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2004.– 340 б.
3. Платон. Менон. Собрание сочинений в 4 т., Т1. / Платон. – М.: Мысль, 1990. – 680с.
4. Марк Фабий Квинтилиан. Двенадцать книг риторических наставлений. / Пер. с лат. А. Никольского. Ч. 1. – СПб, 1834. – 486 с.
5. Коменский Ян Амос. Учитель учителей («Материнская школа», «Великая дидактика» и др. произв. с сокращ.). – М.: Карапуз, 2009. – 288 с.

6. Архангельский, С.И. Лекции по организации учебного процесса во внешней школе / С.И. Архангельский. – М., 1976. – 200 с.
7. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. Учеб. пособие. / Г.И. Щукина. – М.: Просвещение, 1979. - 160 с.
8. Эсаулов А.Ф. Психология решения задач / А.Ф. Эсаулов. – М.: Высшая школа. – 1972. – 216 с.
9. Шамова Т.И. Активизация учения школьников / Т.И. Шамова. – М.: Педагогика, 1982. – 209 с.
10. Бекбоев И.Б. Инсандык-ориентирдүү окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери, (толукталган 2-басылышы). / И.Б. Бекбоев. – Бишкек: Бийиктик, 2004.– 348 б.
11. Мамбетакунов Э. М. Таалим-тарбия процесси: теория, технология, практика. / Э. М. Мамбетакунов. – Бишкек, 2017. – 269 б.
12. Калдыбаев С.К. Возможности образовательных технологий в обучении школьных предметов / С.К. Калдыбаев // Известия Кыргызской академии образования. – Б., 2015. – №4. – С. 3-8.
13. Жуманазаров К.П. Интерактивдүү окутуунун маңызы жана ролу // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2018. – №2. – С. 28-32.